Srđan MUSIĆ, Beograd

ROMANSKE POSUĐENICE U GOVORIMA CRNE GORE

Po rasprostranjenosti, romanske posuđenice u govorima Crne Gore mogle bi se podeliti na tri područja: posuđenice na primorju (Boka kotorska, Budva i Paštrovići), posuđenice u neposrednom zaleđu (Stara Crna Gora, Crmnica i deo istočne Hercegovine) i posuđenice koje se nahode u severnim i severozapadnim delovima crnogorske teritorije (Piva i Drobnjaci, Rovci, Morača, Vasojevići).[1] To je klasifikacija koja uglavnom odražava njihovu brojnost. Na primorju postoji svakako najviše romanskih posuđenica koje su se zbog vekovne romansko-slovenske simbioze na Jadranu odomaćile u govorima primorja i postale njihov nezamenljivi deo. Što se više zalazi u unutrašnjost kopna i broj romanskih posuđenica opada. Romanske posuđenice su u obalnom pojasu najbolje istražene. Veliki je doprinos Vasa Tomanovića koji je u radu »Akcenat u govoru sela Lepetana (Boka Kotorska)« čitav jedan odeljak posvetio akcentovanju romanskih posuđenica i tom prilikom zabeležio nekoliko stotina.[2] Radom »Romanizmi u severozapadnoj Boki Kotorskoj«[3] i mi smo se pridružili tim istraživanjima, a pre kratkog vremena

---

[1] Ova naša podela uslovljena je rasprostranjenošću romanskih posuđenica. Ona bi mogla da se svede i na dva pojasa: posuđenice na obali i posuđenice u zaleđu. Smatramo, međutim, da je ova podela korektnija zbog toga što oni istraživači koji ispituju govore u neposrednom zaleđu ne mogu a da ne povedu računa o romanskim posuđenicama i ne posvete im odgovarajuću pažnju (Vušović, Miletić, Ćupić, Pešikan), dok istraživači severnih i severoistočnih govora mogu da prenebregnu romanske posuđenice.

[2] Vaso Tomanović, Akcenat u govoru sela Lepetana (Boka Kotorska), *Južnoslovenski filolog*, knj. XIV, Beograd 1935, str. 59—143, a posebno str. 101—137.

[3] Srđan Musić, *Romanizmi u severozapadnoj Boki Kotorskoj*, Filološki fakultet, Beograd 1972. i I romanismi nelle Bocche di Cattaro nord-occidentali, *Bollettino dell'Atlante linguistico mediterraneo*, 20, 1978, str. 11—117.

izašlo je i delo Vesne Lipovac Radulović »Romanizmi u Crnoj Gori — Jugoistočni dio Boke Kotorske« kojim se nastavlja istraživanje romanskih posuđenica na našoj obali.[4] Pored nabrojanog pomenuli bismo i izradu Lingvističkog atlasa Mediterana i, u vezi s tim, ispitivanja koja je Mirko Deanović vršio u selu Muo kraj Kotora.[5]

Karakteristika romanskih posuđenica koje se nahode u govorima duž obale ogleda se u tome što najvećim delom pripadaju kasnijim periodima — mletačkoj fazi i italijanskoj fazi iz XIX veka, dakle onim razdobljima koja su po pitanju asimilacije za govore naše obale bila najproduktivnija. Nađu se i posuđenice koje pripadaju ranijim fazama, posebno dalmatsko-romanskoj, ali one su malobrojnije u odnosu na pomenute i često se po obliku razlikuju od onih romanskih posuđenica koje se nalaze u zaleđu obale i dublje u unutrašnjosti kopna. Treba istaći da su romanske posuđenice na obali najvećim delom prihvaćene kao simboli prestiža jednog jezika i jedne kulture. Međutim, čim su ga taj jezik i ta kultura izgubile i posuđenice počinju da iščezavaju i ustupaju mesto oblicima iz standardnog srpskohrvatskog jezika. Takav je bio slučaj sa posuđenicama iz sudsko-administrativne terminologije koje su počele naglo da iščezavaju čim je srpskohrvatski jezik postao jezik administracije u Boki kotorskoj i uopšte na primorju.[6]

Kao što smo već pomenuli, posuđenice u primorskom pojasu veoma su brojne. Vesna Lipovac Radulović je zabeležila preko 5000 posuđenica mada među njenim primerima ima dosta ponavljanja kao i čisto italijanskih izraza koje sada već veoma retki bilingvalni govornici upotrebljavaju.[7] Romanske posuđenice su prisutne u mnogobrojnim oblastima života na obali: najpre u pomorskoj i ribarskoj terminologiji koju su slovenski doseljenici veoma rano prihvatili pa se zato i najbolje čuva,[8] zatim sudsko-administrativnoj terminologiji koja je, kako smo ranije na-

[4] Vesna Lipovac Radulović, *Romanizmi u Crnoj Gori — Jugoistočni dio Boke Kotorske*, Obod—Pobjeda, Cetinje—Titograd 1981.

[5] Mirko Deanović, Lingvistički atlas Mediterana, *Rad JAZU*, 327, 1962, str. 5—39. Na str. 16 Deanović iznosi statistički pregled sakupljene građe i veli: »Od ukupno nekih 750 riječi sabranih u Mulu, oko 300 ili 40% slavenskog je porijekla, a ostale su tuđice i većinom potječu od grčkog i latinskog leksika, osobito preko dalmatskog i mletačkog... Slični su brojčani odnosi između domaćih i stranih elemenata također i u ostalim jezicima na obalama Mediterana. Općenita je pojava, da svi oni, osim mediteranskih supstrata imaju mnogo kasnije posuđenog jezičkog blaga, osobito u vezi s morem. I navedeni postotak tih stranih riječi u nas nije veći od onoga u spomenutim jezicima.«

[6] Up. Srđan Musić, Iščezavanje pozajmica romanskog porekla iz sudsko-administrativne terminologije u govoru severozapadne Boke Kotorske, *Analele Societătii de limba română*, Zrenjanin 1972/73, 3—4, str. 317—322.

[7] Vesna Lipovac Radulović, *nav.*, str. VII.

[8] Up. Petar Skok, *Naša pomorska i ribarska terminologija na Jadranu*, Split 1933 i *Dolazak Slavena u Mediteran*, Split 1934.

glasili, u poodmakloj fazi iščezavanja, zatim rodbinskoj terminologiji, arhitekturi i građevinarstvu, nošnji i odevanju, zanatima itd.,[9] a ne smemo da prenebregnemo veliki broj apstraktnih termina. Sve to pokazuje da je urbana terminologija Boke kotorske zasnovana na posuđenicama iz romanskih jezika i govora (starodalmatskog, venecijanskog i toksanskog italijanskog) i da je trajala sve dok poslednje migracije stanovništva i razvoj mas-medija nisu ozbiljno okrnjili frekvenciju njihove upotrebe u govorima primorja.

Što se tiče romanskih posuđenica u dva, da ih tako nazovemo, gornja sloja crnogorskih govora, njihov broj je znatan ali u istraživanjima nikada ne prelazi pet stotina. Po našem mišljenju, prvi naučnik koji se ozbiljno pozabavio romanskim posuđenicama u crnogorskim govorima je Danilo Vušović koji je u svom radu »Dijalekt istočne Hercegovine« zabeležio 124 romanske posuđenice i pokušao ih je etimološki objasniti mada mu to uvek nije polazilo za rukom.[10] Za istraživanje romanskih posuđenica u Crnoj Gori značajan je i rad Branka Miletića »Crmnički govor«, posebno rečnik uz rad u kojem je zabeleženo 280 romanskih posuđenica.[11] Od radova koji su se posle rata bavili ispitivanjem crnogorskih govora, a koji su značajni za istraživanje romanskih posuđenica, pomenuli bismo radove Mitra Pešikana »Starocrnogorski srednjokatunski i lješanski govori« u kojem su zabeležene brojne romanske posuđenice (oko 380)[12] i Draga Ćupića »Govor Bjelopavlića« u kojem je zabeleženo 138 posuđenica iz romanskih jezika.[13] Međutim, posebno mesto u istraživanju romanskih posuđenica u govorima u unutrašnjosti Crne Gore zauzima rad Vlada Draškovića »O značenju nekih romanizama u Crnoj Gori«.[14] Tim radom započinje samostalno istraživanje romanskih posuđenica van primorskog pojasa Crne Gore, a to je veoma značajno jer su posuđenice u zaleđu obično starijeg porekla u odnosu na one na obali, a često su i različitog oblika i značenja. Drašković je 430 posuđenica zabeleženih u selu Lukovo (na putu Nikšić-Šavnik, u oblasti koju je ispitivao i Vušović) uporedio sa romanskim posuđenicama koje se nalaze u

[9] Up. Srđan Musić, *Romanizmi u severozapadnoj Boki Kotorskoj*, nav., str. 59—72.

[10] Danilo Vušović, Dijalekt istočne Hercegovine, *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. III, Beograd—Zemun 1927, str. 1—70.

[11] Dr Branko Miletić, Crmnički govor, *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. IX, Beograd 1940, str. 211—633, a posebno str. 621—651.

[12] Mitar Pešikan, Starocrnogorski srednjokatunski i lješanski govori, *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. XV, Beograd 1969, str. 1—294, a posebno na str. 220—294.

[13] Drago Ćupić, Govor Bjelopavlića, *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. XXIII, Beograd 1977, str. 1—219, a posebno na str. 197—200.

[14] Dr Vlado Drašković, O značenju nekih romanizama u Crnoj Gori, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 6, sv. 1, Beograd 1977, str. 317—330.

rečniku uz naš rad i, isključivši reči koje, po njegovom mišljenju, danas pripadaju književnom jeziku (tačno 100) a koje se nahode i u severozapadnoj Boki kotorskoj i u govoru sela Lukova, zabeležio je 190 romanskih posuđenica koje imaju isti oblik u oba govorna područja i 100 posuđenica koje pokazuju — kako Drašković veli — morfološka odstupanja. Što se tiče reči izmenjenog značenja, Drašković navodi 51 posuđenicu sa izmenjenim značenjem i 26 posuđenica koje u našem radu nismo zabeležili.[15]

Značajno je naglasiti dosta veliku podudarnost romanizama u Draškovićevom i u našem radu. To je svakako uslovljeno pripadnošću istom govornom području u kojem se nalazi i govor severozapadne Boke i govor sela Lukova (istočnohercegovački novoštokavski govori).

Što se tiče severnih i istočnih crnogorskih govora, ispitivači tih govora (Vuković, »Govor Pive i Drobnjaka« i M. Stevanović, »Istočnocrnogorski govori«)[16] nisu obraćali posebnu pažnju na romanske posuđenice, a i u primerima je zabeležen njihov neznatan broj.[17] Tako je, u vezi sa romanskim posuđenicama u ra-

---

[15] Kao što smo naknadnim ispitivanjima ustanovili, najveći deo posuđenica koje je naveo Drašković upotrebljava se i u severozapadnoj Boki kotorskoj: *bira, blamaža* (ova reč spada i u književni fond srpskohrvatskog jezika), *krpuša, labrnja, matrak, pȍgān* i *pȍgan, romindžati* ili imaju nešto izmenjen oblik i značenje kao *bustin* (Drašković) — *buštić* (Musić), *komun* — *komunica, čaval* — *čavo, čioda* — *špioda, šesta* — *šest.* Ostale Draškovićeve reči koje nismo zabeležili *abatiti se* (iznenada se sresti, neočekivano se naći), *alavertiti se* (obavestiti, uputiti; setiti se, snaći se — kod nas *avizat), arenda* (zakup, zakupnina), *bagaš* (mera za težinu, oko 15 kg), *vibla* (mala šarka, spojnica), *demikati* (mučiti se, dreždati), *kotali* (kamene ploče poviše zida koje ga štite od kišnice), *lentro* (slika, metafor. ružno čeljade — kod nas *lentra* samo u značenju slika, fotografija), *matrozina* (nezgrapan, nesmajan čovek, »lijena ljudina«), *natura* (ćud, narav, priroda), *pomrginjaš* (vlasnik susednog imanja), *ulegurati, uligurati* i povratno *ulegurati se* / *uligurati se* (ugladiti, uravnati, »utalagijati«), *ceka* (sorta, vrsta, pasmina »vaina«), trebalo bi ponovo proveriti u govoru severozapadne Boke kotorske jer većinom pokazuju veoma zanimljive i složene pojave iz starijih slojeva balkanskog latiniteta.

[16] Up. Jovan Vuković, Govor Pive i Drobnjaka, *Južnoslovenski filolog,* XVII, Beograd 1938—39, str. 1—114 i Mihailo Stevanović, *Istočnocrnogorski dijalekt,* Biblioteka Južnoslovenskog filologa, knj. 5, Beograd 1935, str. 1—128.

[17] Na strani 27, par. 33—34 Mihailo Stevanović u navedenom radu u napomeni veli: »U rečima uzetim iz tuđih jezika moguće su i česte glasovne promene koje se ne dadu podvrći ni pod jedan poznati zakon specijalno naše fonetike. Najbrojnije su te promene u rečima pozajmljenim iz talijanskog. Odnose se uglavnom na zamenu romanskog *o* našim *u: baštun* (tal. bastone) = štap, *bokun* (tal. boccone), *burđela* (tal. bordello), *butiga* (tal. bottega), *kolur* (tal. colore), *veladun* ili *veledun* (tal. vellado), *maragun* (tal. morangone), *pirun* (pirone), špijun (spione), *špijunit* ili *špijunirat* (spionare), *pulitika, pulitičъen* (politica), *pulicija, pulicman* (franc. police), *napulion* (fr. napoléon), *tavulin* (tal. tavolino), *takulin* (tal. taccolino) itd. Tako isto, samo mnogo ređe, i ostali vokali u ovakvim rečima mogu biti promenjeni u druge njima još manje srodne glasove: *koštanj* (castagno),

dovima koji se bave tim trećim pojasom ostala praznina koju bi bilo dobro popuniti da bi se videlo dokle sežu romanske posuđenice i kakve su razlike u obliku i značenju u odnosu na dva prva sloja. Tu prazninu pokušali smo da ispunimo primerima koje smo zabeležili u književnim delima iz tog područja, ali to nije sasvim pouzdan način istraživanja posuđenica.

Što se tiče romanskih posuđenica u književnom stvaranju Crne Gore, mi smo, istražujući romanske posuđenice kod pisaca bokeljskog baroka, uočili da su one malobrojne u odnosu na govorni jezik iz tog doba i da je kod tih pisaca prisutan jezički purizam sličan onom kod dubrovačkih pesnika koji su pisali takozvanim »višim stilom«, to jest kod pesnika koji su obrađivali religijske i rodoljubive teme. Kod pesnika »nižeg stila«, tendencija ka purizmu manje je izražena, ali se i među njima oseća težnja da se podvuče pripadnost »slovinskom narodu« i da se odupre asimilatorskim težnjama Mletaka koje su u tom kraju uvek bile prisutne.[18]

Ta tendencija ka purizmu u odnosu na romanske posuđenice prisutna je i kod velikih pisaca Njegoša i Ljubiše. Njegoš je rođen na Njegušima, delimično se školovao u Boki, relativno je poznavao italijansku kulturu, ali je u svojim delima veoma retko upotrebljavao posuđenice iz romanskih jezika i govora i to većinom one koje je upoznao preko ruskog jezika.[19]

Slično je i sa Stefanom Mitrovim Ljubišom. Paštrović, školovan u Budvi, najpre je naučio da piše na italijanskom jeziku, a tek docnije je prešao na srpskohrvatski. U izbegavanju romanskih posuđenica i kod Ljubiše su verovatno prisutni patriotski motivi. On stvara u doba kada su se rasplamsale italijanske ambicije prema Dalmaciji i Boki kotorskoj i zato svako isticanje

beškot (biscotto), *kamara* (camera), *pamidora* ili *pamidorija* (pomodoro), *ćikara* (chicchera), kao i nešto gore navedenih: *veledun* i *napulion*. Iz ovoliko primera nemoguće je izvesti neki određeni zaključak o takvoj promeni vokala u stranim rečima. Tek kada bi se imao ceo leksički materijal, sve tuđe reči, što se tamo upotrebljavaju, mogla bi se utvrditi neka sistema. Pošto je ovaj rad bez toga materijala, moramo se zadovoljiti ovom napomenom.« Na žalost, ni gotovo pedeset godina docnije mi takav materijal za govore koje je Stevanović istraživao nemamo.

[18] Srđan Musić, Romanski jezički uticaji u delima bokeljskih pisaca XVII i XVIII veka koji su pisali na narodnom jeziku, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 8, sv. 1, str. 283—294.

[19] Rečnik uz celokupna dela Petra Petrovića Njegoša koji su sastavili Mihailo Stevanović i Radosav Bošković uz saradnju Radovana Lalića (Prosveta, Beograd, Obod Cetinje, 1975) donosi veoma mali broj romanskih posuđenica. Neke od njih pripadaju administrativnoj terminologiji *(bailo, bola, vicekonsuo, dužd, duka, konte, patenta, princip, providur, tituo)*, nešto ih je iz toponomastike *(Adrijatik, raguski, breška* — puška iz Breše u Italiji,*Bulgarin, Venet, Morija* — Moreja, današnji Pelopenez, *sutorski, trestanski)*, a druge opet kao *gvardija, grenadir, lampada, luna, natura, roza, statuja, fontan* i toponim *Francija*, po mišljenju autora Rečnika, Njegoš je prihvatio posredstvom ruskog jezika.

romanskog prisustva na našem tlu za njega nije bilo prihvatljivo.[20]

Današnji crnogorski pisci ili pisci iz drugih sredina koji su ponikli na tlu Crne Gore često u svojim delima upotrebljavaju romanske posuđenice kao neku vrstu jezičke arheologije, težnje da se jeziku pruži patina autentičnosti u prošlosti. Istraživali smo ih kod Matije Bećkovića,[21] Čeda Vukovića,[22] Novaka Kilibarde,[23] Mihaila Lalića,[24] Žarka Komanina,[25] i zaključili smo da oni relativno često upotrebljavaju romanske posuđenice koje se nalaze u crnogorskim govorima i to prevashodo u funkciji stila. Romanske posuđenice češće upotrebljavaju pisci koji žele da što vernije prenesu narodni govor (Kilibarda i Komanin) ili traže korene u najneposrednijem dijalektu (Bećković). Vuković i Lalić manje upotrebljavaju romanske posuđenice, mada i oni, posebno u dijalozima, ne prezaju od njihove upotrebe.

Na kraju, rekli bismo nekoliko reči o narednim zadacima u istraživanju romanskih posuđenica u crnogorskim govorima. Romanske posuđenice u govorima na obali dosta su istražene i po-

---

[20] Up. Srđan Musić, Romanizmi u jeziku Stefana Mitrova Ljubiše, *Boka*, 8, Herceg—Novi 1976, str. 161—176, a posebno na str. 174—175.

[21] Up. Romanske posuđenice u funkciji stila kod pisaca beogradskog kruga (Bećković, Kovač, Radulović), *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 11, sv. 2, str. 187—197, a posebno str. 189—192.

[22] Pregledali smo prvi deo romana Čeda Vukovića *Sinovi sinova* (Pobjeda, Titograd 1978) i naišli smo na izvestan broj romanskih posuđenica kao, npr., *barka, bataljon, cimriotka, dubliera, dukat, fiorin, kašeta, kaštig, kaštigulja, klak, lampijer, libro, mušketanje, palaco, pogan, pršut, raša, roba* u značenju odelo, *skale, skapulati, šambek, škanj, škrinja, škrivan, škrokati, testa* i sl. Zanimljiv je podatak iznesen u predgovoru navedenog dela Vesne Lipovac Radulović da je Čedo Vuković »usput sakupio 600 romanizama u Vasojevićima i to u govorima seljaka, ne samo u Limskoj dolini, već i među planincima ispod Komova.« Up. Vesna Lipovac Radulović, *nav.*, str. VII. To bi bio zaista dragoceni materijal za proučavanje romanizama u crnogorskim govorima.

[23] Analizirali smo zbirku pripovedaka Novaka Kilibarde *Nebeski sužnji* (Pobjeda, Titograd 1981) i zabeležili smo oko 200 različitih romanskih posuđenica koje on upotrebljava. Po obliku i po značenju bliske su romanskim posuđenicama koje je zabeležio Vlado Drašković. Kilibarda koristi »niži stil«, to jest svakodnevni govor sa tendencijom humora i u takvom govoru romanske posuđenice su posebno naglašene.

[24] Najveći deo romanskih posuđenica koje upotrebljava Lalić pripadaju predmetima materijalne kulture i apstraktnim terminama. Navešćemo neke primere koje smo zabeležili u Lalićevoj trilogiji (romani *Ratna sreća, Zatočnici, Kad gora zazeleni).* Predmeti materijalne kulture: *banak, bistijerna, bronzin, cimenat, fanjela, faša, fortica, frculeta, galibarda, gaveta, gete, kar, karioga* u zn. stolica, *koroman* i *kotroban* u zn. duvan, *kuneta, lastra, lamaruša, malj, pašta, pljat, portik, tigla, veranda* i sl. Apstraktni termini: *basta, bastadur, bastati, fjaka, fjakin, galijot, gerga, iskapulati, kontati* u značenju misliti, *natentati, potalaušiti se, preša, sent, stima, vardanje* i *vardati, zamaštrati* i sl.

[25] U Komaninovom romanu *Prestupna godina* (SKZ, Beograd 1982) zabeležili smo oko 50 romanizama koji se uglavnom odnose na predmete materijalne kulture.

trebno je pristupiti proveravanjima njihove rasprostranjenosti putem anketa u školama da bi se proverilo razumevanje i upotreba romanskih posuđenica.[26] Zatim, bilo bi potrenbo napraviti jedan rečnik romanskih posuđenica koje su zabeležene u unutrašnjosti crnogorske teritorije, a potrebno bi bilo istražiti i romanske posuđenice kod savremenih crnogorskih pisaca, posebno onih koji se obraćaju govornom jeziku i dijalektu. Međutim, tu bi morala da se obrati pažnja na već naglašenu činjenicu da pojedini pisci teže jezičkoj arheologiji i da koriste danas iččezle posuđenice da bi jeziku dali patinu autentičnosti u prošlosti. Tu već zalazimo u probleme lingvostilistike, ali su i lingvostilističke studije značajne u istraživanjima funkcije posuđenica. Pored romanskih posuđenica, potrebno bi bilo istražiti i značajnu oblast posuđenica iz turskog jezika u crnogorskim govorima kao i posuđenice iz nemačkog jezika koje su naglim razvojem motorizacije u Crnoj Gori između dva rata prodrle u crnogorske govore.

Srđan MUSIĆ, Belgrado

I PRESTITI ROMANZI NELLE PARLATE MONTENEGRINE

Riassunto

I prestiti romanzi nelle parlate montenegrine possono dividersi in tre zone di diffusione e di frequenza: nella prima zona lungo la costa (le Bocche di Cattaro, Budua e Paštrovići) i prestiti romanzi sono molto abbondanti. Per esempio, in un vocabolario uscito un anno fa ne sono stati elencati più di 5000. Nella seconda zona, nell'immediato entroterra, i prestiti romanzi sono sempre frequenti, però non superano alcune centinaia (al massimo 500). Nella terza zona che comprende le regioni continentali del Montenegro, non è stata compiuta una ricerca adeguata che possa darci un quadro della situazione. Abbiamo fatto varie ricerche su alcuni

[26] Jednu takvu anketu izvršila je u Splitu mr Ljerka Vuković i u magistarskom radu *Riječi romanskog porijekla u književnim i humorističkim tekstovima u listu »Slobodna Dalmacija«* odbranjenom na Filološkom fakultetu u Beogradu u aprilu 1982. godine na str. 25—31 iznela je rezultate te ankete. Anketom je obuhvatila 200 učenika Centra za odgoj i obrazovanje kadrova u pomorstvu u Splitu između 16 i 20 godina starosti. Prezentirala im je 30 romanizama iz oblasti nošnje i odevanja. Što se tiče razumevanja, pet reči *(botun, jaketa, lumbrela, ređipet* i *špigete)* razumeli su svi anketirani učenici, a razumevanje i ostalih reči bilo je na dosta visokom nivou. Međutim, što se tiče upotrebe, veliki broj anketiranih učenika ne upotrebljava romanske posuđenice koje su im predstavljene u anketi.

degli scrittori originari di tali regioni e abbiamo constatato la presenza di un numero abbastanza consistente di prestiti romanzi, ma ulteriori ricerche daranno precise indicazioni sulla loro diffusione e sulla loro frequenza. Inoltre, esami approfonditi vanno fatti anche per i prestiti romanzi nella fascia costiera, perché la standardizzazione della lingua e l'influsso dei mass media ne condizionano la sparizione in alcune terminologie in cui erano molto frequenti nel secolo scorso e nei primi decenni di questo (la terminologia giudiziaria e burocratica, ad esempio).

ПРИЛОЗИ У ДИСКУСИЈИ

(13. маја, прије подне)

Митар ПЕШИКАН

Уз реферат А. Младеновића

Колега Младеновић најављује даљи рад на проучавању језика владике Данила. Поздрављајући то, додајем један апел, и референту колико до њега стоји и свима који могу на то утицати: да се објаве текстови владике Данила, и то у дословном препису или фототипски, а не у транскрипцији на вуковску ћирилицу. Мислим да владичина писма то заслужују и као језички споменик, и као историјски извор, и као примјери једног изванредног стила и израза.

Уз реферате Љ. Муљакуа и Ђ. Ђокаја

Од великог су интереса међујезичке појаве о којима су говорили колеге Муљаку и Ђокај.

Нас мора занимати примјена словенских суфикса у албанском језику, јер ћемо — упознајући се с тим процесима — боље разумијевати топонимију по Албанији и сигурније разазнавати гдје имамо траг словенског живља, а гдје само резултат примања појединих словенских елемената у албански језик и онда њихове примјене у томе језику.

Свакако је тачно објашњење да алб. суфикс *-ishtë* потиче од слов. *-иште* и даље од *-iskjo,* али ћемо у топонимији срести и елемнат *-isht-* друкчијег поријекла, кад зађемо у источније или југоисточније регије Албаније. Имамо нпр. у Светостефанској хрисовуљи топоним *Домовићи* крај Б. Дрима (са албанске стране државне границе: „И сијази међа к Тмавѣ Домовићем и Татарину: от Клишани . . .“, а у дукађински тефтер из 1571. године он је уписан као *Домовиште*. У питању је, дакле, патро-

нимски суфикс *-ић/-ишт (шт* према шток. *ћ* својствено је старословенском и бугарском језику, као и македонским дијалектима, а у историјској топонимији таквих рефлекса има и по Албанији).

Методолошки је исправан поступак Муљакуа да посматра посебно случајеве кад су суфикси *-icë* и *-ishtë* додани на словенске основе, јер у тим случајевима може ријеч у цјелини бити позајмица, а не резултат примјене разматраних суфикса у самом албанском језику. Биће да у такве лексеме спада и *trupicë,* а поставио бих питање референту да ли је топоним *Repishti* ист. од Скадарског језира (у млетачком земљишнику из 1416. г. *Rapisti)* изведеница од слов. *рěпа* или има какво албанско објашњење. Међу примјерима са суфиксом *-inë* наведено је и *skllotinë* (поред *sklotë* и *sqotë)* ‚вијавица, мећава'; према објашњењу Е. Чабеја то је од слов. *слота,* па се проширење суфиксом *-ina/-inë* могло догодити и у словенским и у албанским језичким срединама. — Може нам изгледати необичан развој *слота* → *skllotë, sqotë,* али за сличан развој групе *sl* имамо паралела и у топонимији: *Слатина* (ријека јужно од Алтина) → *Skatinë, Сливљани* (сјев. од Ђаковице) → Скивјан, тј. развој *sl* → *skl* (алб. појава, слична нашем *срећа* → *стреће)* и даље упрошћавањем *sk.*

У грађи колеге Ђокаја не бих ријеч *галуша* ‚црна овца' сматрао албанизмом, јер је основа *гал-* ‚црн' врло позната у нашем језику, иако се архаизирала; уп. нпр. зооним *галоврана,* имена говеда *галоња* и *галуља,* хем. термин *галица* и др.).

Павле ИВИЋ

Сматрам да је термин *адријатизми,* који уводи професор Брозовић, много бољи од традиционалног *далматинизми.* Његова иницијатива да се списак прошири и на морфологију, синтаксу и лексику — у начелу је умесна. Друго је питање како стоје ствари у вези са сваком од поменутих појединачних појава. Што се тиче фонетских адријатизама, изгледа ми да сви они имају исто порекло, исто у целини или делимично. Они су настали или непосредно под утицајем романских језика, или на подстицај из тога извора, а на подлози нечега што је већ постојало у словенској језичкој структури. Промена *љ* > *ј* и процес оличен у цакавизму извршени су и у венецијанском дијалекту. Поводом промене крајњег *-м* у *-н,* подсетићу да је број консонаната који у италијанском могу стајати на крају речи врло ограничен (а да посебно строга ограничења важе за крај речи у наставку флексије). Карактеристично је да у финалном положају нема избора између *м* и *н;* при том је ово друго обичније. Промене као *мачка* > *машка, оцта* > *оста* итд. уклањају групе неизговорљиве у италијанском, а уводе групе

које су за тај језик много прихватљивије. Слоговно *р*, као што сви знамо, класичан је „ломијезик“ за странце који су у додиру са нашим језиком. А ако је слоговно *р* још и дуго, оно је природна прва нападна тачка страног утицаја. Чување *х* је словенски архаизам, али је нормално што се тај консонант најбоље одржава у крајевима где је његов сусед у систему, консонант *ф*, имао јаку подршку других језика. И промена *ћ* и *ђ* у *ј* на крају слога може се схватити као приближавање ономе што је могуће у одговарајућим романским језицима. На истој је линији и отпадање финалног денталног плозива. У италијанском *т* на крају речи у великој већини дијалеката не може стајати. Што се тиче затварања вокала и њихове дифтонгизације, те су појаве карактеристичне за тенденцију да се квантитетска опозиција претвори у квалитетску (као што је добро познато, италијански вокалски систем саздан је искључиво на квалитетским опозицијама и не познаје фонолошки квантитет). Тамо где је процес отишао далеко, јавља се и дужење кратког наглашеног *а*. Тако се однос *ă : ā* трансфонологише у опозицију *ā : ō* или слично. На западнијим кварнерским отоцима дужи се и кратко наглашено *е* и *о;* тиме је преображај вокализма употпуњен. Међутим, промена крајњег *л* > *а*, коју колега Брозовић такође помиње, у ствари је једна периферијска варијанта штокавског прелаза *л* на крају слога у *о*, варијанта која се јавља на два подручја. Једно је призренско-јужноморавски дијалекат, а друго су штокавски икавски говори ближи мору, укључујући ту и полуштокавске истарске икавске. Близина мора у овом случају нема неки дубљи значај; реч је просто о периферијском положају, о граници штокавског језичког круга, исто онако као што суседовање с неким другим језицима обележава ту границу на југоистоку. Уосталом, то и није права хетеродијалекатска појава. Ради се искључиво о икавским говорима, штокавским или полуштокавским. Феномен изостаје у ијекавским пределима, а такође и у чисто чакавским говорима, а поготову та нема у екавској или икавско-екавској чакавштини. Облици као што су *носу, раду* или *мислу* широко су распрострањени у разним деловима српскохрватске језичке области и такође не спадају у адријатизме. Што се тиче односа између *ubi* и *quo,* ту смо на интересантном трагу. Кад је реч о Приморју, ван Црне Горе, појава има сасвим ограничен ареал, који обухвата говоре нарочито изложене романском утицају. Добро је што је и овај податак ушао у списак, исто као и инверзија у распореду енклитика, која такође има ужу изоглосу и слично порекло.

Суфикс *-иц,* који је поменуо професор Младеновић редак је у нашем језику, а сразмерно је најраспрострањенији у говору Враке, оазе нашег језика у Албанији, дакле на месту које је у изузетној мери изложено утицају албанског језика. Не треба искључити могућност да је томе допринео албански су-

фикс *-ісё* (читај *-īс)* < *слов. -ица.* Можда се на повратни албански утицај може мислити и поводом констатација колеге Ђокаја о монофтонгизацијама у албанским граничним говорима, које су вероватно биле подстакнуте словенским стањем, али су са своје стране могле допринети монофтонгизацији рефлекса дугог јата у *и* у говорима муслимана у Плаву, Гусињу и некадашњој Подгорици. Чак се можда и у мрковићком екавизму огледа одјек таквих процеса. Сплет повратних утицаја био би природан на земљишту где су се два језика тако дуго и тако блиско укрштала.

Поводом реферата професора Мусића, а у вези с анкетама које он предлаже, сугерирао бих једну допуну. Бојим се да би анкете код школске деце изнеле на видело само мали део романизама који још увек живе у говору старијег света. Можда би за социолингвистичко праћење збивања било корисно комбиновати анкету у школама с анкетом код старијих људи. Најпогоднији информатори у овом случају били би старији мушкарци, а не старије жене, које су иначе класични носиоци аутентичног дијалекта. Има разлога за мишљење да су мушкарци били изложенији поменутом новијем таласу италијанизама, ономе из 19. века (а поготову ономе из доба окупације 1941—1943).

Асим ПЕЦО

У овом дијелу нашега скупа ми смо чули неколико прилога из области компаративистике. То је врло похвално. Без Албанаца, рецимо, ми ћемо се теже кретати кроз историју нашега језика. Посебно ових јужних крајева. Њихова помоћ је ту драгоцјена. Проф. Мусић нам је показао како се романисти могу укључивати у наше проблеме. Његова помоћ, још од раније знана, драгоцјена је. Треба само пожељети да тако буде и у наредном периоду.

У вези са рефератом проф. Брозовића, нашег познатог компаративисте, неколико жеља. Добро би било када бисмо ми, језички стручњаци, што мање посезали за туђим лексичким благом и када бисмо своје мисли исказивали својим језиком. Јер, ако ми нећемо његовати овај језик, ко ће о њему да води бригу. Мени је познато да се не може без интернационализама, али би добро било када би језички стручњаци, онако попут књижевника, водили рачуна о томе да тих термина буде што мање. Иначе, доћи ћемо у ситуацију да мисли о своме језику излажемо на некој врсти есперанта. Ипак, није нам то потребно. Неће бити сувишно ако се понекад вратимо и нашим класицима: и Вуку, и Маретићу, и Белићу и Ившићу. И тамо се могу наћи подстреци за властита трагања, па и понеко прихватљиво рјешење. И још нешто. Не видим нарочите потребе

да стално мијењамо наше дијалектолошке називе. Ја се слажем да треба ићи за стварношћу, да назив треба да казује језичку стварност, али нисам присталица промјена без неких нарочитих потреба. Свакако, ово нам намеће као нужан задатак да потражимо начина за израду јединствене граматичке терминологије. Мислим да би тај посао био свима од користи. Наравно, његова израда је наш заједнички посао.

Ljatif MULJAKU

Na primedbu kolege M. Pešikana da ima geografski naziv na albanskom jeziku *Repishte (=Repište)* i na njegovo pitanje da li je to istovetan toponim *Rrapishtë-a* (=Rapištъ), koji sam naveo u mom saopštenju, mogu da kažem sledeće:

Rrapishtë i *Rrepishte* su dva zasebna različita toponima. Prvi je nastao od albanske reči *rrap* (»platan, makljen«) i od slovenskog sufiksa *-ište,* znači albanska osnova + slovenski sufiks; a toponim *Rrepishte* (srhr. *Repište)* je obrazovan od slovenske reči *repa* i slov. sufiksa *-ište,* znači tu je cela izvedena reč slovenskog porekla. Dakle u ovom slučaju radi se o pozajmljivanju izvedenice.

U vezi sa albanskim rečima *skllotinë-a* i *trupicë-a* mislim da je primedba M. Pešikana prihvatljiva, tj. da su ove reči poreklom iz južnoslovenskih jezika.

U vezi sa toponimom alb. *Skivjan-i* / srpski *Skivjane* (ime sela kod Đakovice u Metohiji) svakako je današnji gore navedeni oblik nastao od slovenskog prvobitnog *Slivljani,* kako je to pomenuto u Dečanskim hrisovuljama 1330. godine. Međutim, put i način kojim je stari oblik došao do današnjeg mislim da treba objasniti malo drukčije od onoga načina na koji je na jednom mestu objasnio M. Pešikan.

U stvari, mislim da je do promene glasova u tom nazivu došlo posredstvom albanskog jezika. U toku prošlosti govornici albanskog jezika prvo su jednačili (saobražavali) slovenske glasove *l* i *lj* toga naziva u albanske glasove *l . . . l* (=lj . . . lj), tj. slov. *Slivljani* > alb. *Slivlan-i.* Ovakvo jednačenje suglasnika *l* i *lj* južnoslovenskih jezika u albanskom obuhvata prilično reči poreklom iz slovenskih jezika. Zatim u albanskom došlo je do disimilacije (razjednačavanja) suglasnika *l . . . l* u nazivu **Slivlan-i,* znači: *l . . . l* > *k . . . l;* i na kraju glas *lj* (=alb. *l*) po analogiji drugih reči promenio se u *j.* Tako je postepeno dobiven preinačeni oblik na albanskom jeziku, a po njegovim glasovnim zakonitostima, *Skivjan-i* od starog prvobitnog oblika *Slivljani.*

Tek kasnije, verovatno u toku XX veka, srpsko odnosno slovensko mesno stanovništvo počelo je opet upotrebljavati slovensku reč, ali ne u svom prvobitnom obliku *Slivljani,* već u novom albanskom obliku *Skivjan(e).*

Inače, svaki toponim ima svoj istorijat. Na sudbinu pojedinih toponima utiču, pored istorijskih glasovnih promena izvornog jezika, i drugi jezici u kontaktu, tj. oni koji su ih pozajmljivali, kao i vanjezični činioci, kao što su istorijski događaji, iseljavanja jednog i naseljavanja drugog naroda, etnički sastav dotičnih mesta i sl.

Радмило МАРОЈЕВИЋ

Споменута су два објашњења поријекла суфикса *-ic* именице *воеводиц* у запису владике Данила из 1732. године. Једно, да је то утицај дијалекта на језик писца (Младеновић), и друго, да је то повратни утицај из албанског језика (Ивић). За говор Врачана у коме је суфикс *-ic* веома продуктиван (Д. Петровић и Б. В. Марковић) чини ми се да је Ивићево тумачење прихватљиво и убједљиво, али у овом конкретном примјеру мислим да не долази у обзир ни једно ни друго од двају објашњења. По мом мишљењу *војеводиц* је у језику владике Данила црквенословенизам, књишка ријеч необичне за живи језик творбене структуре. Овакво тумачење заснивам на сљедећа два момента. Прво, лексема *војеводиц* долази у конструкцији са посесивним дативом (војеводиц србској земљи) која је у језику владике Данила књишког карактера, мада је раније одликовала и живи старосрпскохрватски језик и друге словенске језике у првим фазама свога развоја. Друго, за словенске језике у цјелини није карактеристично да граде суфикс *-ic* од старих *a*-основа, макар оне биле и мушког рода.

Александар МЛАДЕНОВИЋ

У вези са суфиксом *-иц* у језику владике Данила тешко би се могла прихватити идеја да је то, евентуално, руски црквенословенизам. Језик владике Данила, у писмима која су испитана, показује да у њему нема рускословенских црта. По свом језичком и правописном образовању владика Данило је у пуној мери на нивоу српскословенског језика, те због тога не можемо у језику овога митрополита поменути суфикс објашњавати пореклом из руског црквеног језика, већ из његовог народног, његушког или цетињског говора.

Што се тиче идеје о фототипском издавању писама владике Данила, наравно у првом реду оних која је он лично писао својом руком, мислим да с овог Скупа можемо такав предлог упутити Академији. Овај предлог добија своје сасвим реалне и остварљиве оквире кад се зна да Академија ових дана врло активно ради на трећем фототипском издању рукописа

Његошевог *Горског вијенца*. То је, наравно, врло добро, јер се ради о једном од централних дела у историји наше новије књижевности, само смо, најблаже речено, збуњени вешћу да ће то издање бити изразито луксузно и много скупо... Како било да било, важно је да је ова кућа, Академија, у свом издаваштву усмерена и ка фототипским издањима, што нас уверава да би једнога дана могла бити тако публикована и оригинална писма владике Данила.